

Тетяна Логвинюк
(Переяслав-Хмельницький)

ЖУРНАЛ «НАУКА І СУСПІЛЬСТВО» В ДУХОВНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ

В даній статті мова йде про складні шляхи розвитку, якими вчені й наукові колективи приходили до відкриттів, про шляхи впровадження результатів досліджень у практику суспільного виробництва, збагачення авторського активу новими іменами академіків, докторів і кандидатів наук, аспірантів і студентів, журналістів.

У своєму становленні та розвитку журнал «Наука і суспільство» пройшов ряд етапів, які відрізняються масштабами і глибиною поставлених завдань. Приступаючи до видання журналу, редакція зауважила, що перед нею – великі труднощі; проте цікава тематика матеріалів, представлених у першому випуску, одразу ж орієнтувала читачів на посередницьку роль нового видання – тлумача наукового світу для широких мас напівосвіченого населення.

Часопис ставив за мету залучати вітчизняного читача до піднесення науки і техніки на вищий рівень, аніж у Європі чи США, своїми перекладами та інтерв'ю вводити співвітчизників у світ технічних надбань інших народів. З'ясування елементів наступності та відмінності у змісті журналу «Наука і суспільство» на різних етапах його становлення слід розглядати синхронно, у контексті історії вітчизняної науки і техніки, змін у соціально-економічному житті країни, що дає можливість визначити належне місце видання в прирощенні науково-технічних знань українського народу, сприяє поглибленому розумінню багатопланової роботи журналу впродовж 1951 – 1991 рр.

Ключові слова: *техніка, жанри, статті, тематика, етапи, досягнення, наука, журнал, розвиток, відкриття.*

Формування технічного спрямування періодичного видання «Наука і суспільство» диктувалося потребами активного розвитку науки і техніки, який був частково порушений у роки Другої світової війни. Журнал засобом слова повинен був допомагати радянським людям долати післявоєнну розруху, відроджувати промисловість і сільське господарство, наукові установи, у нових умовах «холодної війни» вести ідеологічну боротьбу.

Метою статті є узагальнення й аналіз розвитку журналу «Наука і суспільство», а також тих складних шляхів, якими вчені й наукові колективи приходили до відкриттів на теренах України радянської доби.

Журнал «Наука і суспільство» – науково-популярне видання України, яке одразу зорієнтувало шанувальників слова на донесення наукових знань до широкого читачького загалу. Що ж до практичного значення в суспільному житті нового часопису, то у зверненні до читача редколегія зазначала, що «знання робітникам і селянам потрібні не тільки задля самого знання, не тільки, щоб поширити свій світогляд, не тільки, щоб розуміти оточуючі явища, а щоб вийти з руїни і злиднів, відродити господарство країни, підняти культуру...».

Звичайно, нинішній освіченій людині важко уявити, з якою увагою й інтересом перші читачі журналу сприймали публікації про сміливий політ творчої думки учених і інженерів, трудові досягнення виробництв на застарілому технічному обладнанні. На світлинах тих років зафіксовані перші хати-читальні – шкільні класи, де зовсім юні й поважні, статечні чоловіки долали неписьменність. А чого варті були тоді поради перших винахідників і раціоналізаторів про те, як краще переобладнати плуг чи косарку, верстатнику – заточити різець, а будівельнику – швидше змурувати стіну. Саме тоді закладалися підвалини майбутніх

заводів-гігантів, таких, скажімо, як ХТЗ, зводилися нові шахти, теплові електростанції, відкривалися прокомуністичні газети й журнали, ставилися п'єси тощо. Усе це було вкрай необхідним під кутом зору утвердження нової ідеології, соціально-політичних змін у рамках соціалістичної формації.

Слід зазначити, що з перших випусків журналу в його підготовці активну участь брали відомі вчені: академік Д.І. Багалій, професори О.І. Білецький, К.Г. Воблий, О.О. Потебня, письменники Остап Вишня, Г. Косинка, В. Сосюра, П. Тичина та інші відомі митці Радянської України.

Часопис «Наука і суспільство» писав про головне, а різноманітність жанрів і форм публікацій (репортажі, проблемні статті, розширені інформації, фотонариси) сприяла якнайкращому засвоєнню матеріалів. Місткі рубрики, такі як: «Наука і технічний прогрес», «Наука і людина», «Людина і біосфера», «Наука – суспільству» та багато інших – то лаконічно сформульовані генеральні напрями сучасного поступу в розвитку людських знань і водночас орієнтири для читача, котрий прагнув бути обізнаним саме в тих галузях, які визначали головне спрямування науково-технічної революції.

Журнал «Наука і суспільство» став провідником політичних і наукових знань, пропагандистом природничо-наукового матеріалістичного світогляду, висвітлював досягнення вітчизняної науки і техніки, друкував кращі публічні лекції, методичні поради на допомогу лекторам, рецензії на книги і брошури. На сторінках журналу узагальнювався досвід роботи обласних, міських і районних товариств для поширення наукових і політичних знань, його первинних організацій.

Водночас, під кутом зору впливу на зміст журнальної публіцистики політичних та ідеологічних чинників слід виділити три етапи розвитку часопису. Перший охоплює початок – середину 1950-х рр., коли на зміст журналу «Наука і суспільство», як і на всю партійно-радянську пресу, мав визначальний вплив сталінський короткий курс «Історії ВКП(б)». Після виходу цієї «настільної книги» комуністів і безпартійних учені, журналісти, робітничо-селянські кореспонденти навіть у матеріалах, присвячених науково-технічній тематиці, тиражували загальні офіційні оцінки розвитку науки в УРСР, а всі надбання вчених адресувалися правлячій комуністичній партії. Наступний етап охоплює другу половину 1950-х – 1980-ті рр. У цей період зміст науково-популярного журналу зазнає трансформацій, зумовлених насамперед змінами в політичному керівництві держави. Період сталінського терору замінила хрущовська «відлига», а згодом – брежнєвські часи «застою». Виступи вчених, журналістів, раціоналізаторів і новаторів виробництва домінували в журнальній публіцистиці, значно розширилося коло науково-технічних тем, які розглядалися на сторінках щомісячника «Наука і суспільство», покращився художньо-естетичний вигляд журналу, збільшився його тираж. Водночас у 1970-ті рр. посилювався наступ тоталітарного режиму на розвиток національної науки, освіти, культури. Кількість книжок, що видавалася наприкінці 1970-х рр. українською мовою, знизилася до рівня середини 1920-х рр. – переддня «українізації», переважна більшість періодичних видань, які читали в УРСР, надходила з Радянської Росії. Слід сказати, що й журнал «Наука і суспільство» також став видаватися двома мовами – українською та російською.

Якісно новий, третій етап у журнальній публіцистиці розпочався з проголошенням незалежної України (1991 р.), коли як історики, так і журналісти зреклися марксистсько-ленінської методології, а читачам був запропонований широкий спектр публікацій, побудованих на принципах наукового і політичного плюралізму.

Одним з головних напрямів журналу була роль науки у створенні нової техніки й технології, у розвитку народного господарства країни. У редакційних портфелях були статті про нове в телефоно- та радіозв'язку, нові засоби автотранспорту (як легкового, так і великовантажного), нові кораблі, атомні електростанції, літаки, локомотиви. Традиційною залишалася рубрика «XX століття; майбутнє наук»; де регулярно, як і завжди, публікувалися матеріали про освоєння космосу, пізнання світобудови, репортажі з найбільших науково-технічних центрів республіки й країни.

Безумовно, редакції й редколегії журналу було над чим працювати, щоб далі підвищувати науково-популярний рівень статей, поглиблювати й «осучаснювати» їхню тематику, поліпшувати оформлення номерів [3, с. 46].

Створюючи програму діяльності журналу, редакційний комітет навіть не усвідомлював, що видання науково-популярного часопису забере в полон величезну кількість читачів. Програмні завдання журналу «Наука і суспільство» залишалися актуальними в аспекті висвітлення науково-технічної проблематики журналістами й ученими впродовж тривалого періоду діяльності науково-популярного видання. Завдяки вдало визначеному підходу до висвітлення науково-технічної проблематики журнал здобув відомих у вітчизняній технічній науці авторів: науковців, інженерів, звичайних техніків, істориків науки, а також публіцистів і кореспондентів.

За 1960-ті рр. громадянська ініціатива породила нові, найрізноманітніші форми поширення політичних і наукових знань у масах. Поряд із лекціями широкого розповсюдження набули народні університети, школи передового досвіду, усні журнали, тематичні вечори, дні науки і техніки, дні спеціалістів, молодіжні клуби, вечори трудової слави, диспути, теоретичні, економічні, технічні та інші конференції, недільні читання, лекторії для жінок, молоді, батьків, вечори обміну досвідом новаторів виробництва, переможців і членів бригад комуністичної праці та багато інших. Про це, зокрема, йшлося в журнальній статті «Приклади, гідні наслідування» [6, с. 56].

У виданні повідомлялося про достроково пущену в експлуатацію Кременчуцьку ГЕС, збудовану найпотужнішу у світі домну на заводі «Криворіжсталь» [4, с. 30]. Із журналу нам стає відомо, що чавуну в 1960-х рр. УРСР виплавляла більше, ніж Франція й Бельгія разом узяті, а з виплавки сталі на душу населення Україна йшла попереду США, Англії, Франції, ФРН [5, с. 15-16], лише протягом одного 1960 р. машинобудівники республіки освоїли випуск 700 нових машин, апаратів, приладів. На шпальтах «Науки і суспільства» підтримувалися творчі починання науково-популярних журналів країн соціалістичної співдружності, а з 1959 р. у травневих номерах уміщувалися матеріали, які характеризували успіхи в соціалістичному будівництві, розвитку науки і техніки в країнах Ради Економічної взаємодопомоги. Велика увага на сторінках журналу приділялася і зростанню культурно-технічного рівня виробничників. У 1960-ті рр. понад 10 мільйонів робітників і службовців отримали посади в народному господарстві УРСР. Багато з них уже мали вищу або середню освіту, інші навчалися у ВНЗ, технікумах, школах. Усе це сприяло підвищенню культурно-технічного рівня, розвитку раціоналізаторства і винахідництва, про що неодноразово повідомлялося на сторінках журналу «Наука і суспільство».

Республіканський науково-популярний журнал «Наука і суспільство» розповідав про найважливіші здобутки вчених СРСР і зарубіжних країн, про роботи, відзначені Ленінською і Державною преміями, про нові відкриття, пошуки і знахідки дослідників. Редакція прагнула, щоб наукові знання допомагали читачам у повсякденній праці та житті. Журнал читали в сім'ях як дорослі, так і діти. Він прислужився робітникам і колгоспникам, учителям та інженерам, студентам і учням, тобто всім громадянам незалежно від їхньої освіти, віку і професії. Редакційна колегія залучала до виступів на сторінках видання провідних учених СРСР і Радянської України, відомих популяризаторів наукових і політичних знань. Було урізноманітнено тематику публікацій, підвищився ідейний та публіцистичний рівень матеріалів. Зросла кількість читачів, які зі сторінок видання прагнули одержати відповіді на запитання про останні здобутки в галузі фізики, біології, математики, науково-технічного прогресу, філософії, соціології, історії, мистецтва, архітектури та інших наук.

Журнал послідовно пропагував рішення з'їздів, які стосувалися прискорення темпів науково-технічного прогресу, тобто визначальної бази розвитку суспільства. З цією метою на сторінках видання було відкрито розділи «Технології» та «У лабораторіях учених», удосконалено художньо-поліграфічне виконання журналу, а на бажання читачів було змінено його формат.

Разом із редакційно-видавничою радою і науково-методичними секціями при правлінні товариства «Знання» УРСР редколегія розробляла перспективні плани навчання авторського

колективу журналу, працювала над поглибленням наукової тематики, проводила масові заходи, які сприяли пропаганді видання, кращому використанню його публікацій лекторами республіки у виконанні партійних рішень [1]. Завдання журналу – пропагувати найновіші досягнення суспільних, природничих і технічних наук, розкривати участь науково-дослідних колективів у творенні нового життя, сприяти постійному підвищенню культурного, освітнього та професійного рівня трудящих [2].

За період із 1972 р. по 1977 р. проблемі взаємодії науки і виробництва, за нашими підрахунками, було присвячено близько 300 статей. Зокрема, під названими рубриками публікувалися статті академіка В.М. Глушкова «Прогноз і план», «Єдина загальнодержавна АСУ», «На рівні світових досягнень», статті академіків АН УРСР Г.С. Писаренка «Межа міцності», Я.С. Підстригача «Західний науковий», Б.І. Веркіна «Світ надпровідності», К.Б. Яцимирського «Метали життя», Ю.С. Ліпатова «Армовані полімери», Л.А. Кульського «Чиста вода» та багато інших виступів відомих учених.

У 1980-ті рр. значно більше, ніж у попередні періоди, було надруковано матеріалів, які висвітлювали участь трудящих у революційних подіях 1917 р., документів Великої Вітчизняної війни, трудового ентузіазму народу. Ця проблематика знайшла подальший розвиток у період підготовки до 60-річчя Жовтня. Поліпшився якісний склад авторів журналу за рахунок провідних учених, спеціалістів народного господарства. Активістами журналу, авторами його важливих публікацій стали академіки Б.Є. Патон, І.К. Білодід, П.Г. Костюк, В.М. Глушков, академіки АН УРСР Ю.О. Митропольський, Я.С. Підстригач, М.В. Пасічник, О.В. Богатський, П.А. Власюк, В.П. Комісаренко, К.М. Ситник, О.О. Галкін, К.Б. Яцимирський, В.І. Веркін, І.К. Походня, професори О.З. Жмудський, С.С. Лаврик, М.К. Фуркало, М.С. Погорелов, науковці Москви, Ленінграда, багатьох союзних республік.

За останні роки ХХ ст. було опубліковано понад 250 статей і бесід академіків і членів-кореспондентів АН УРСР, докторів і кандидатів наук. Це значно більше, ніж у попередній період. Редакція систематично проводила конкурси, вікторини, що дозволило значно поліпшити зміст редакційної пошти. Щороку редакція одержувала в середньому 1200 листів. Систематично публікувалися добірки відповідей на звернення читачів «Листи і відповіді», «Наше здоров'я», «Поради на кожен день» та ін. За цей період було пророблено значну роботу зі зміцнення зв'язків редакції з науковими колективами в областях щодо розширення «географії» публікацій. Вихід у світ на той час ідентичних за своїм змістом, але різними мовами номерів науково-популярних журналів був одним із напрямів партійної політики стосовно пропаганди радянських переваг соціалізму над капіталізмом у всіх республіках колишнього СРСР.

З проголошенням у 1991 р. незалежності України часопис практикує висвітлення широкого діапазону тем становлення та розвитку громадянського суспільства, української національної ідеї, пріоритетних напрямів наукових досліджень. Продовжуючи традиції флагамена українського науково-популярного видання, він плекає все нове, що з'являється в царині науки сьогодні, спираючись на підтримку й допомогу авторів, учених-подвижників, справжніх представників української наукової еліти, кому є що розповісти про важливе й складне в науці просто, цікаво й захоплююче. Серед них – академіки НАН України О.С. Онищенко, В.П. Кухар, К.М. Ситник, Ю.М. Пахомов, доктори наук К.І. Чурюмов, В.А. Пашицький, В.І. Кушерець, кандидати наук В.В. Сиротенко, В.П. Балущок, О.А. Адаменко і багато інших.

У своєму подальшому розвитку видання орієнтується, як і завжди, на творчість молодих. У цьому зв'язку достатньо пригадати численні перемоги учнів і студентів України в міжнародних конкурсах. Понад 25 осіб стали їх переможцями, чим прославили державу. Журнал «Наука і суспільство» на сучасному етапі продовжує науково-дослідницький пошук, плідну роботу для своїх читачів, які, незважаючи на різні життєві негаразди, залишаються вірними традиціям науково-публіцистичного видання, його відображенню широкого етапу досягнень науки і техніки.

Отже, журнал «Наука і суспільство» став провідником політичних і наукових знань, пропагандистом природничо-наукового матеріалістичного світогляду, висвітлював

досягнення вітчизняної науки і техніки, друкував кращі публічні лекції, методичні поради на допомогу лекторам, рецензії на книги і брошури [7, арк. 6]. Водночас, враховуючи ідеологічні парадигми радянської доби, друковане видання надавало перевагу пропаганді відкриттів саме вітчизняної, соціалістичної науки. У повідомленнях, кореспонденціях, статтях переважала інформація про здобутки в розвитку радіотехніки, електрозварювання, машинобудування, практичне застосування досягнень фундаментальної науки. Поєднання різноманітних рубрик і жанрів друкованих матеріалів, їхня інформаційна насиченість роблять журнал «Наука і суспільство» важливим джерелом вивчення історичного розвитку вітчизняної науки і техніки.

Особливості відображення журнальною публіцистикою розвитку вітчизняної науки і техніки зумовлені політичними й ідеологічними змінами в радянському суспільстві. Діяльність журналу в першій половині 1950-х рр. проходила в жорстких рамках сталінської політичної цензури, у другій половині 1950-х – середині 1960-х рр. – хрущовської «відлиги» та «лібералізації» в УРСР за часів П. Шелеста, у другій половині 1960-х рр. – середині 1980-х рр. – брежнєвського «застою» та відродження рецидивів культу особи, у другій половині – кінці 1980-х рр. – горбачовської «перебудови» і пошуків моделі демократичного соціалізму. На всіх етапах в умовах панування комуністичної ідеології журнал видавався під пильним контролем радянської цензури, у висвітленні науково-технічної проблематики він мав дотримуватися принципів партійності, класовості та інтернаціоналізму. Змінювався з роками склад редакційної колегії щомісячника, але залишалася сталою комуністична парадигма журнальної публіцистики у висвітленні досягнень вітчизняної науки і техніки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Видання товариства «Знання» української РСР за період між VIII і IX з'їздами Товариства (1972–1977 рр.) / «Знання» Т-во Української РСР. – К., 1977. – 80 с.
2. Видання товариства «Знання» української РСР за період між X і XI з'їздами Товариства (1982–1986 рр.) / «Знання» Т-во Української РСР. – К., 1987. – 14 с.
3. Всехсвятський С. К. «Науці і суспільству» – чверть століття [до ювілею наук.-попул. журн.] / С.К. Всехсвятський // Трибуна лектора. – 1976. – № 4. – С. 46.
4. Гарбузов В. Україна індустріальна / В. Гарбузов // Наука і суспільство. – 1961. – № 6 – С. 30.
5. Зінченко Ю. Про що писала зарубіжна преса / Ю. Зінченко // Наука і суспільство. – 1961. – № 6. – С. 15–16.
6. Приклади, гідні наслідування. Пленум Товариства // Наука і суспільство. – 1961. – № 5 – С. 56.
7. Центральний державний архів громадський об'єднань України. – Ф. 1. Стенограми засідань секретариата ЦК КП(б) У. – Оп. 8. – Спр. 1045. Протоколи 14-з. – Арк. 6.

REFERENCES

1. Vydannya tovarystva «Znannya» ukrayinskoyi RSR za period mizh VIII i IX zyzdamy Tovarystva (1972–1977 rr.) / «Znannya» T-vo Ukrayinskoyi RSR. – K., 1977. – 80 s.
2. Vydannya tovarystva «Znannya» ukrayinskoyi RSR za period mizh Kh i XI zyzdamy Tovarystva (1982–1986 rr.) / «Znannya» T-vo Ukrayinskoyi RSR. – K., 1987. – 14 s.
3. Vsekhsvyatsky S. K. «Nautsi i suspilstvu» – chvert stolittya [do yuvileyu nauk.-popul. zhurn.] / S.K. Vsekhsvyatsky // Trybuna lektora. – 1976. – № 4. – S. 46.
4. Harbuzov V. Ukrayina industrialna / V. Harbuzov // Nauka i suspilstvo. – 1961. – № 6 – S. 30.
5. Zinchenko Yu. Pro shcho pysala zarubizhna presa / Yu. Zinchenko // Nauka i suspilstvo. – 1961. – № 6. – S. 15–16.
6. Pryklady, hidni nasliduvannya. Plenum Tovarystva // Nauka i suspilstvo. – 1961. – № 5 – S. 56.

7. Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv hromadskyi obyednan Ukrainy. – F. 1. Stenogramy zasedaniy sekretariata TsK KP(b) U. – Op. 8. – Spr. 1045. Protokoli 14-z. – Ark. 6.

Логвинюк Т. Журнал «Наука и общество» в духовной жизни Украины советской эпохи.

В данной статье речь идет о сложных путях развития, которыми ученые и научные коллективы приходили к открытиям, о путях внедрения результатов исследований в практику общественного производства, обогащение авторского актива новыми именами академиков, докторов и кандидатов наук, аспирантов и студентов, журналистов.

В своем становлении и развитии журнал «Наука и общество» прошел ряд этапов, которые отличаются масштабами и глубиной поставленных задач. Приступая к изданию журнала, редакция заметила, что перед ней большие трудности; но интересная тематика материалов, представленных в первом выпуске, сразу же ориентировала читателей на посредническую роль нового издания – толкователя научного мира для широких масс полубразованного населения.

Журнал ставил целью привлекать отечественного читателя к подъему науки и техники на высший технический уровень, чем в Европе или США, своими переводами и интервью вводит соотечественников в мир технических достижений других народов. Выяснение элементов преемственности и различия в содержании журнала «Наука и общество» на разных этапах его становления следует рассматривать синхронно, в контексте истории отечественной науки и техники, изменений в социально-экономической жизни страны, что дает возможность определить надлежащее место издания в наращивании научно-технических знаний украинского народа, способствует углубленному пониманию многоплановой работы журнала в течение 1951 - 1991 гг.

Ключевые слова: техника, жанры, статьи, тематика, этапы, достижения, наука, журнал, развитие, открытие.

Lohvyniuk T. Journal «Science and society» in the spiritual life of Ukraine of the soviet era.

In this article we are talking about complex development ways that scientists and the whole scientific teams came to discoveries about the way of implementation of research results in practice of social production. The enrichment of the authorial collective with new names: academicians, doctors and candidates of science, postgraduates and students, journalists. In its formation and development the journal «Science and society» was held a number of stages, which differ in the extent and depth of the set tasks. Starting to publish the magazine, the editors have noticed that in front of her great difficulties. But, interesting themes of the materials presented in the first edition, immediately oriented readers on a mediating role of the new edition – interpreter of the scientific world for the great masses of half-educated population.

The magazine took the aim to attract domestic reader to the growth of science and technology at the highest technological level than in Europe or USA, by it translation and interviews to enter compatriots in the world of technical achievements of other nations. Clarifying the elements of continuity and differences in the content of the journal «Science and society» at various stages of its formation and development should be considered simultaneously, in the context of the history of domestic science and technology, changes in socio-economic life of the country, which enables to determine the proper place of publication in prirodan scientific and technical knowledge of the Ukrainian people, contributes to a deeper understanding of the multifaceted work of the magazine during 1951 – 1991.

Keywords: technique, genres, articles, subjects, stages, achievements, science, magazine, development, opening.

Одержано 24.03.2014.